

9. Kotsur N. I. Stanovlennia i rozvytok higienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epohy i sotsialni potriasinnia (druga polovyna XIX – 20-i rr. XX stolittia) / N. I. Kotsur. – Pereiaslav–Khmelnitskiy, 2011. – 726 s.

10. 150 let Kievskomu medetsynskomu institutu / za red. E. G. Goncharuka. – K.: Zdorovie, 1991. – 264 s.; 160 rokov Natsionalnomu medychnomu universytetu im. O. O. Bodomoltsa / za red. Ye. G. Goncharuka. – K.: Stolittia, 2001. – 368 s.

11. Makarenko I. M. Biograficheskiy slovar zaveduuschiy kafedrami i profesorov Kievskogo medetsynskogo instituta (1841–1991) / I. M. Makarenko, I. M. Poliakova. – K.: Zdorovia, 1991. – 160 s.

12. Prystaiko V. I. Shliakh na Solovky / V. I. Prystaiko, O. M. Pshennikov, U. I. Shapoval // Z arhiviv VUCHK – GPU – NKVD – KGB. – 1997. – № 1/2. – S. 38–72.

Vitkovskiy S. I., *getter of history and culture of Ukraine department of SIHE “Pereiaslav–Khmelnitskiy State Pedagogical University named after Hrygorii Skovoroda” (Ukraine, Pereiaslav–Khmelnitskiy), kafedra_zbirnyk@mail.ru*

The scientist and higienist V. V. Udovenko (1881–1937) – outstanding representative of Ukrainian scientific intelligence ethos

The article studies the problem of Professor V. V. Udovenko's research activity in VUAN medical section in the 20th of the XX century in the conditions of totalitarian system formation. The major stages of his biography were found, as well as his pedagogical, organization and educational work at Kyiv Medical Institute and his multi-faceted service to the Ukrainians.

This paper is the first attempt to show that Professor V. V. Udovenko belonged to special ethos – medical intelligence that was his “spirit and soul”, took care of development, physical and moral health of the nation.

The analyses of the professor's research and practical activity proves that he made a notable contribution to the development of the domestic communal hygiene, forming of the sanitary and hygienic norms of housing construction and others. V. V. Udovenko's research and methodology activities contributed to the design and implementation of new curriculum and programs to Kyiv Medical Institute which increased the proficiency of doctors studying the hygiene.

Professor V. V. Udovenko used to work under the circumstances of Soviet modernization where a scientist was opposed to the existing system known as “fighting with the enemy of people”. That is why a lot of his innovative projects were not realized and the scientist, as well as many other representatives of science, education, literature and arts in the 1930s, was subjected to repression. V. V. Udovenko's works are still of great theoretical, practical and educational significance as they are based on the ideas of the anthropocentrism.

Keywords: medical section, higienist, communal hygiene, hygiene department, methodological work, repression, totalitarian system.

Витковский С. И., *соискатель кафедры истории и культуры Украины, ГВУЗ “Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды” (Украина, Переяслав–Хмельницкий), kafedra_zbirnyk@mail.ru*

Ученый–гигиенист В. В. Удовенко (1881–1937 гг.) – выдающийся представитель этоса украинской научной интеллигенции

Рассматривается проблема научной деятельности профессора В. В. Удовенко в медицинской секции ВУАН в 20-е годы XX ст. в условиях становления тоталитарной системы. Определены важнейшие этапы научной биографии ученого–гигиениста, его педагогической, организационной, просветительской работы в Киевском медицинском институте и многогранное служение украинскому народу.

В работе впервые делается попытка показать принадлежность профессора В. В. Удовенко к особому этосу украинского народа – медицинской интеллигенции, которая была его “духом и душой”, способствовала физическому и духовному развитию науки.

Анализ научной и практической деятельности ученого свидетельствуют о его весомом вкладе в развитие отечественной коммунальной гигиены, формирование санитарно–гигиенических норм жилищного строительства. Научно–педагогическая, методическая работа В. В. Удовенко способствовала формированию нового поколения учебных планов и программ в Киевском медицинском институте, улучшению качества подготовки врачей санитарно–гигиенического профиля.

Профессиональные изыскания профессора В. В. Удовенко проходили в измерении “ученый–система”, в атмосфере советской модернизации и борьбы с “врагами народа”. Поэтому много инновационных проектов ученого не были реализованы, а сам исследователь разделит трагическую участь репрессированных деятелей науки, образования, литературы, искусства 1930-х гг. Результаты научных поисков В. В. Удовенко и сегодня имеют не только теоретические, прикладные, но и воспитательное значение для формирования нового поколения на современной парадигме человекоцентризма и гуманизма.

Ключевые слова: медицинская секция, ученый–гигиенист, коммунальная гигиена, кафедра гигиены, методическая работа, репрессии, тоталитарная система.

* * *

УДК 351(477.75):634.8:633.71

Березняк Я. В.
аспірант, Кримський гуманітарний університет
(Україна, Ялта), beruyar@xaker.u

ВНЕСОК ЗЕМСТВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СПРАВІ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦТВА ТА ВИНОГРАДАРСТВА РЕГІОНУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Розглянуто діяльність земських органів Таврійської губернії щодо сприяння спеціальних галузей сільського господарства. Досліджено головні напрями фінансування, методи роботи земств, що використовувались для розвитку тютюництва та виноградарства в регіоні. Проаналізовано програму роботи земських інструкторів по спеціальним галузям сільського господарства.

Ключові слова: тютюництво, виноградарство, Таврійська губернія, земства, Департамент Землеробства, інструктор з тютюництва.

В радянський період земства оцінювалися як “п’яте колесо” до воза, протиставляючись радам – місцевим органам управління. Об’єктивне вивчення економічної діяльності земств стало можливим лише після здобуття Україною незалежності в 1991 р. За майже п’ятдесятирічну роботу, земства накопичили безцінний досвід вирішення господарських проблем, який з успіхом можна було б використати і сьогодні.

До проблеми дослідження ролі земств в розвитку сільського господарства неодноразово зверталися вітчизняні історики та економісти – Л. Крот, О. Волос, О. Обметко, Т. Малєєва, С. Горохов, Т. Шаравара та ін. На сьогоднішній день залишились без уваги лише окремі галузі господарства, що були розповсюджені в різних регіонах Російської імперії та займали особливе значення для місцевого населення. Для Таврійської губернії такими галузями були тютюництво та виноградарство.

Метою статті є дослідження ролі земських органів Таврійської губернії в сприянні тютюницької та виноградарської галузі сільського господарства з кінця ХІХ – на початку ХХ ст.

До середини ХІХ ст. в Таврійській губернії тваринництво займало домінуючу роль в сільському господарстві, що обумовлювалось як історичними так і економічними умовами. Після закінчення Кримської війни, масового переселення кримських татар, відміни кріпосного права та проведення Лозово–Севастопольської залізниці зернові культури поступово витісняють стада тварин з степів Північного Причорномор’я. Паралельно з розвитком землеробства зростали ціни на землю, що зумовлювало падіння кількості голів великої рогатої худоби та овець. Разом з тим, особливістю сільського господарства даного регіону був розвиток спеціальних галузей, до яких відносилося виноградарство, садівництво та тютюництво, при чому їх роль для кожного повіту була різною. Так, наприклад для Ялтинського повіту заняття тютюництвом та виноградарством являлося чи не єдиним джерелом отримання доходу для місцевого населення.

Вирощування тютюну в Таврійській губернії розпочинається ще з кінця ХVІІІ ст., але промислового розвитку набуває лише з першої половини ХІХ ст. Необхідно відзначити, що тютюництво до кінця 80-х рр. ХІХ розвивалося практично в усіх повітах губернії, про що наглядно демонструють дані акцизного відомства. В 1887 р. в нараховувалося 4 220 тютюнових плантацій, що займали площу в 3764 дес. [3, відділ V с. 3].

З 1 січня 1883 р. був введений в дію акцизний статут, що дозволяв закупку тютюну з плантацій лише фабрикантам та складальникам і таким чином скасував роздрібну торгівлю. Уже на наступний рік ціни на сировину зменшилися з 33 до 19 крб. за 1 пуд., при великій кількості непроданого товару [1, с. 3]. З цього часу розпочинається затяжна криза в тютюновій галузі, що супроводжувалася постійним коливанням цін на тютюн та розоренням товаровиробників. На ринку залишилися лише тютюновиробники з Феодосійського, Сімферопольського та Ялтинського повітів, але по справжньому цінувалися сорти тютюну, що вирощувалися на південному березі Криму – “Американ” та “Дюбек”. Це і спричинило перехід центру тютюнової галузі з Феодосійського та Сімферопольського до Ялтинського повіту. Доказом слугує той факт, що в губернії в 1887 р. по відношенню до загальної площі під культурою тютюну вирощувалося в перших двох повітах 72%, а в Ялтинському – 28%, а уже в 1907 р. – 21% і 79% відповідно [1, с. 12].

По даним Акцизного відомства в 1902 р. загальна площа тютюнових плантацій в Ялтинському повіті досягала 2 315 дес. з яких було зібрано 172 329 пуд. тютюну, в середньому 72,5 пуд. з дес. [17, с. 27]. Йдучи назустріч тютюновиробникам, Ялтинська земська управа звернулася до Департаменту Землеробства з клопотанням про видачу безкоштовного насіння оригінального турецького тютюну, чим і скористалося троє плантаторів із Аутки, по одному з Ай–Василя, Дерекоя та агент фірми Молошнікова з Бахчисараю [17, с. 31]. Крім того, в березні того ж року Департамент Землеробства заснував посаду інструктора по тютюнництву для кримського регіону з місцем проживання в Сімферополі. До обов’язків інструктора відносилось дослідження положення і потреб тютюнництва в Криму, подання вказівок і порад по обробітці тютюну, боротьбі з шкідниками та хворобами, влаштування дослідних показових ділянок та вироблення плану загальних заходів для покращення та розвитку місцевого тютюнництва. На посаду інструктора був назначений П. Ходасевич [17, с. 33].

В 1908 р. Ялтинські земські збори асигнували на влаштування дослідів під керівництвом С. Левентона по внесенню мінеральних добрив на виноградниках та тютюнових плантаціях в Імператорському Нікітському саду 300 крб., ще 200 крб. виділив Департамент Землеробства [15, с. 513]. На наступний рік Ялтинська управа запропонувала земським зборам в вигляді гарантії отримання результатів дослідів орендувати ділянку землі площею 0,5 дес. для дослідної станції. На влаштування цих заходів земські збори клопотали перед Управлінням землеустрою та землекористування про асигнування 400 крб., але це клопотання було відхилено через відсутність відповідної ділянки землі.

В січні 1910 р. в Ялту за кошти Департаменту Землеробства для обслуговування повіту командировався старший інструктор по тютюнництву В. Є. Євко, на плечі якого покладалося заснування та організація дослідної тютюнової плантації на Південному березі Криму [10, с. 371]. На цій плантації інструктор мав вивчати місцеві тютюнові сорти, котрі б відповідали бажаним вимогам плантаторів і покупців. Крім того, плану-

валося, що плантація стане постачальником якісного насіннєвого матеріалу для тютюновиробників.

З різних причин заснувати тютюнову плантацію вдалося лише в жовтні 1912 р., коли Ялтинське земство придбало ділянку землі площею 4 890 саж. у І. П. Каменєва за 12 750 крб., з яких власне земство виділило 4 250 крб. та 8 500 крб. – Департамент Землеробства. На будівництво сушильного сараю та житла для найманих працівників земські збори асигнували 1 000 крб., а Департамент Землеробства – 5 475 крб. [12, с. 25].

З січня 1914 р. на посаду завідуючого плантацією вступив А. Л. Туманський, який перед приїздом в Ялту за рахунок коштів Ялтинського земства (100 крб.) командировався по кавказьким дослідним установам [13, с. 290]. В свою чергу В. Є. Євко зосередився на дослідях по внесенню мінеральних добрив в усьому повіті, що проводилися щорічно з 1910 р.

За підрахунками В. Є. Євка використання мінеральних добрив в порівнянні з угноєнням на тютюнових плантаціях була в декілька разів ефективнішою, так як гній через слабкий розвиток скотарства в повіті був занадто дорогий. Крім того, непосильною проблемою являлося підвезення гною на плантації, що в переважній більшості випадків мали гірський характер. Середня ціна угноєння десятини складала 1 000 крб. на чотири роки, а ціна на мінеральні добрива на ті ж самі заходи коливалася в районі 50–60 крб. [10, с. 4].

Згідно доповіді управи Ялтинські земські збори асигнували в 1911 р. на ведення дослідів з мінеральними добривами під культуру тютюну 700 крб., стільки ж виділив Департамент Землеробства. Досліди велись під безпосереднім керівництвом спеціаліста по тютюнництву В. Є. Євка на орендованій землі в відомого плантатора Верхньої Аутки І. Ю. Стереоні. Весь тютюн з плантації був проданий тютюновому складу Ла–ферм по ціні 30 крб. за пуд [11, с. 371]. За даними інструктора, використання селітри і суперфосфату на плантації дало підвищення від 25% до 30%, тому дози мінеральних добрив планувалося підвищити [11, с. 287].

Незважаючи на початок воєнних дій в 1915 р. фінансування дослідів по внесенню мінеральних добрив в тютюнові галузі не зменшилося. Так, в поточному році Ялтинські земські збори та Департамент Землеробства виділили по 3 855 крб., більше того планувалося придбати ще одну ділянку землі для дослідної плантації. 10 серпня 1914 р. земська управа клопотала про розширення кредиту великим і середнім плантаторам під запоруку тютюну. Відпущені Державним Банком в розпорядження управи 30 000 крб. були розібрані за 8 днів, тому вона ще раз клопотала про суму в 150 000 крб., але це прохання так і не було виконаним [14, с. 324].

Велике значення в сільському господарстві Таврійської губернії займало виноградарство та виноробство. Згідно доповіді старшого спеціаліста по виноградарству та виноробству при Департаменті Землеробства в 1909 р. в Таврійській губернії площа під виноградниками досягала 12 600 дес. [23, с. 41]. Навіть в таких засушливих повітах, як Перекопський та Євпаторійський, інтерес до виноградарства зростав щороку, хоча ще не набув промислового значення.

Повітові земства приймали безпосередню участь у сприянні цієї важливої сільськогосподарської галузі. Особливо активно в заданому сенсі виділялося земство Бердянського повіту, де виноградарством займалося міське населення м. Бердянська та селяни в долинах річок Обіточній, Молочній, Альтернау і Берд [23, с. 49]. В 1895 р. на закупку виноградних чубуків для земських шкіл та для найму обрізувачів винограду повітові збори асигнували 500 крб. [4, с. 23]. Перші спроби обрізки виноградників проводились чотирьома земськими обрізувачами спільно з земським агрономом С. А. Олексієнком ще восени 1894 р. Задля цього, по приїзду в будь-яке селище повіту, заздалегідь попереджалося сільське правління про дату та місце обрізки винограду, а також оповіщалися бажаючі про можливість взяти участь у намічених заходах. Зазвичай збиралося не менше 15–20 чоловік, які в супроводі спеціалістів по обрізки винограду відвідували від трьох до десяти виноградників. Крім того, проводилася навчальна обрізка з повним та детальним поясненням справи. Для кращого засвоєння набутих навичок, в кожному населеному пункті земським агрономом роздавалися по 2–4 брошури “Краткого наставлення к виноградарству и виноделию” [4, с. 31]. Ця брошура була складена самим агрономом і надрукована тиражом 1000 примірників для безкоштовного поширення [4, с. 32]. Крім робіт, що відносились до весняної обрізки та догляду за виноградом, в багатьох випадках земськими спеціалістами демонструвались моделі та покращені виноробні прибори (терки і бродильні чани).

Дуже часто до показової обрізки винограду залучалися земські вчителі, котрі користувалися безсумнівним авторитетом серед селян. В 1896 р. на земських вчителів, що проводили показову обрізку повітовим земством витрачено 252 крб., а всього означені заходи були проведені в 48 німецьких, українських та болгарських поселеннях повіту [2, с. 26–27]. В 1898 р. спеціалісти відвідали 60 поселень, на що земство асигнувало 138 крб. Більше того, на 72 крб. 50 коп. для земських вчителів придбано 17 500 чубуків винограду [22, с. 34].

Демонстративні та показові роботи з виноградарства проводилися в основному перед Пасхою, а потім в вільний час після шкільних занять. Всі учасники таких заходів були достатньо задоволеними побаченим та обіцяли на своїх виноградниках проводити аналогічні дії. Місцевий вчитель Т. П. Карачевський повідомляв у своєму звіті: “Взагалі, бесіди з селянами про виноградарство переконали мене, що прийоми ведення виноградної лози по системі, описаній в брошурі Олексієнка, селянами засвоєні та в більшості випадків охоче і успішно виконуються на практиці” [20, с. 44].

З іншої сторони відзначалося двояке відношення до земської демонстративної діяльності, що пояснювалося низьким культурним рівнем та браком часу у селян виконувати обрізку власних виноградників. Так, ще один земський вчитель Ф. Е. Монін, що також проводив показову обрізку винограду повідомляв, що “багато селян погоджувались з моїми доводами, але лише в поодиноких випадках виконували роботу згідно моїх вказівок” [21, с. 46].

За даними земської управи площа під виноградниками з кожним роком збільшувалася і в 1902 р. нараховувала 2047 дес. в Бердянському повіті та 750 дес. в

м. Бердянську. Кількість виготовленого вина досягала 560 655 відер в повіті та 404 000 – в м. Бердянську [19, с. 127]. Та незважаючи на всі спроби повітового земства підняти загальний розвиток виноградарства та виноробства, великою проблемою являлося незадовільні умови продажу вина. Існуючі акцизні правила забороняли продаж вина на базарах та ярмарках в роздріб. Право продавати вино в роздріб в будь-якому населеному пункті було надано лише виноробам Кавказького краю і Ставропольської губернії, що значно гальмувало розвиток виноградарської галузі в Таврійській губернії. Також серйозним конкурентом у справі продажу вина стало поширення в повіті пивоваріння та значного вживання пива місцевим населенням [19, с. 407].

В сусідньому Дніпровському повіті відчувалася гостра нестача в досвідчених робочих–виноградарях. В 1900 р. повітове земство виділило 300 крб. на стипендії для командировання учнів в Кишинів на курси виноградарів, влаштованих при Бессарабському училищі виноробства. Завдяки асигнуванню, на курси відправлено три випускника Салгирської школи садових робочих [5, с. 62]. Після проходження навчальної програми училища, курсисти поверталися і влаштовувалися найманими працівниками в земських розплідниках та приватних господарствах. Практика відправлення молодих людей на курси виноградарства продовжувалася і в подальших роках.

З дозволу князя П. Н. Трубецького в 1903 р. управою командировалися в Долматовські виноградники 22 чоловіки для практичного засвоєння правильної обрізки винограду, а також формування виноградних кущів. На цих роботах вони перебували з 4-го по 20-те березня під керівництвом земського виноградаря Н. Салітонова та місцевого виноградаря Г. Архіпова, на що повітове земство асигнувало 176 крб. Утримування робітників відбувалося за рахунок коштів власника маєтку [5, с. 137].

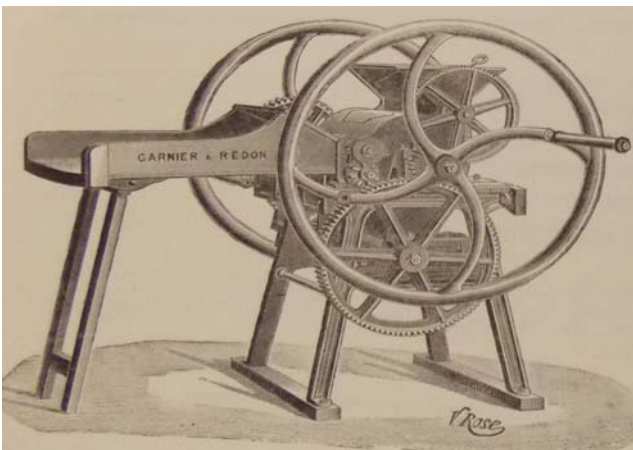
В 1912 р. в селі Великі Копані був влаштований показовий виноградник, на якому земським інструктором проводилася демонстративна обрізка і обприскування кущів винограду. Крім того, під деякі кущі вносились мінеральні добрива для з’ясування їх значення на ріст винограду. З 31 травня того ж року, інструктор Таврійсько–Катеринославського комітету виноградарства та виноробства В. Талаквандзе разом з двома робітниками та земським інструктором на селянських виноградниках розпочали боротьбу з грибковими хворобами шляхом обприскування бордоською рідиною та обсіпки сіркою [6, с. 449].

Найкращі сорти винограду вирощувалися в державних та приватних маєтках Південного берегу Криму Ялтинського та частково Феодосійського повітів, вина яких по праву славилися не тільки в Російській імперії, а й в усій тогочасній Європі. Серед них можна виділити такі підприємства, як “Новый Свет” князя Л. С. Голіцина, “Массандра”, “Магарач” та “Ай–Даниль” Питомого відомства. На цих господарствах використовувалася наймана праця та найновітніші технології: підвали з електричним освітленням, дослідні лабораторії, бондарські майстерні та ін. Разом з ними в регіоні існували і дрібні винороби, переважно кримськотатарської національності, на допомогу яким прийшли місцеві земства.

Заняття виноградарством було однією головних статей доходу кримськотатарського населення в Таракташській волості Феодосійського повіту. В 1907 р. з земського складу місцевому найбільшому населенню безкоштовно відпустили 157 пуд. мідного купоросу та 25 апаратів–обприскувачів системи “Eclair”. Більше того, земський інструктор склав листок–інструкцію для правильного обприскування, який розповсюдився накладом в 3 000 екземплярів [7, с. 4]. Земський інструктор зазначав, що кількість обприскиваних виноградників в повіті була невеликою через низький культурний рівень місцевого населення: “Серед старшого покоління кримських татар побувала думка, що хвороба мільдію спричинялася гірким дощем, а так як дощ посланий Богом, то боротися з хворобою неможливо та заборонено” [7, с. 8].

Згідно закону шаріату мусульманському населенню Криму було заборонено самостійно давити, виготовляти і продавати вино, що примушувало їх відразу збувати зібраний врожай оптовим закупником. Тому в м. Алушті в 1912 р. земством був відкритий суспільний підвал, куди місцеві жителі могли здавати виноград. Уже в перший рік своєї діяльності в ньому було приготовлено 7 954 відер червоного та 4 721 білого вина [13, с. 27]. На жаль, через дорожнечу заходу, такі підвали в інших місцях повіту не відкривалися, хоча потреба в них була величезна.

За прикладом попередніх років Феодосійська земська управа в 1907 р. домовилась з Філоксерним комітетом про командировання в повіт 8–10 робітників–менонітів на боротьбу з хворобами та шкідниками виноградників [8, с. 34]. Більше того, з Франції за 176 крб. 68 коп. була придбана дробарка для переробки чубуків винограду. Планувалося, що роздроблений чубук слугуватиме кормом для тварин, для підстилки худоби та для удобрення виноградників [8, с. 15].

Дробарка чубуків винограду фірми “Redon” [9, с. 6]

Згідно закону від 21 квітня 1910 р. припиняв свою діяльність Кримський філоксерний комітет, а на його місце з дозволу земств засновувались комітети виноградарства та виноробства (губернські та повітові) до яких з широкими повноваженнями входили представники земств, місцевих товариств, виноградарі та ін. [9, с. 9].

Ялтинське земство у межах свого регіону заснувало посади Портових агентів філоксерного комітету. Агенти

контролювали ввезення виноградної лози в місцеві порти і таким чином перешкоджали розповсюдження філоксерної попелиці в Криму. На ці заходи повітове земство в 1909 р. асигнувало 300 крб. ялтинському, 250 крб. севастопольському та 150 крб. алуштинському Портовим агентам [16, с. 190]. Крім того, в поточному році серед видатків земства на боротьбу з грибовими хворобами виділялося 150 крб. та на досліді з мінеральними добривами – 350 крб. [16, с. 192].

На початку ХХ ст. в виноробницькій галузі Феодосійського та Ялтинського повітів поширилася затяжна криза, що стала наслідком цілого ряду факторів. Серед причин кризи виноградарства в Ялтинському повіті називались:

- відсутність безпосередніх відносин між виробником та споживачем;
- несприятливі умови шляхів сполучення, транспорту та тарифів;
- обтяжливність проведення культурних заходів, направлених на пристосування виноробів до вимог ринку;
- недостатність основного та оборотного капіталів на сприяння виноградарської галузі зі сторони земства;
- збільшення кількості фальсифікованого вина на місцевих ринках;
- відсутність місцевого споживача [18, с. 40].

Отже, починаючи з середини 90–х рр. ХІХ ст. земські повітові установи Таврійської губернії активно сприяли розвитку тютюництва та виноградарства. Задля цього, були засновані посади інструкторського персоналу по спеціальним галузям сільського господарства з досить широкими повноваженнями. Крім того, щорічно фінансувались досліді з мінеральними добривами, демонстративними роботами, боротьба з шкідниками та ін. Необхідно відзначити, що всі намагання земських органів гальмувались низьким культурним рівнем сільського населення, тому не всі заходи досягали своєї мети.

Список використаних джерел

1. Евко В. Е. Положения табаководства в Крыму и меры к его экономическому подъему / Евко В. Е. – Ялта : Типография Лупандиной, 1914. – 32 с.
2. Журналы Бердянского уездного земского собрания XXXI сессии созыва с 2–5 октября 1896 г. – Бердянск : Типогр. Г. А. Эдигера, 1897. – 375 с.
3. Памятная книга Таврической губернии, составленная Статистическим бюро Таврического губернского земства / под ред. К. А. Вернера. – Симферополь, 1889.
4. Постановления Бердянского уездного земского собрания созыва с 4 октября и чрезвычайной сессии 15 декабря 1895 г. – Бердянск : Типогр. Г. А. Эдигера, 1896. – 413 с.
5. Постановления Днепровского уездного земского собрания очередного созыва 15 сентября 1901 г. Сессия XXXVI. – Алешки : Типогр. Б. С. Бинцейга, 1902. – 228 с.
6. Постановления Днепровского уездного земского собрания, очередного созыва 23–го сентября 1904 г. (сессия XXXIX) и чрезвычайной сессии, созыва 15 апреля того–же года. – Алешки : Типогр. Б. С. Бинцейга, 1905. – XVI – 142 – 158 – 105 с.
7. Постановления Феодосийского уездного земского собрания 42–й очередной сессии с 20–го по 25–ое октября 1907 г. – Феодосия : Типогр. Косенко, 1908. – 367 с.
8. Постановления Феодосийского уездного земского собрания 43–й очередной сессии с 25–го по 28–ое сентября 1908 г. – Феодосия : Типогр. Косенко, 1909. – 428 с.
9. Постановления Феодосийского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 8 августа 1910 г. и 45–й очередной сессии с 9–го по 13–ое октября 1910 г. – Феодосия : Типогр. Косенко, 1911. – 453 с.
10. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1910 г. Очередного XLV сессии и чрезвычайных созывов

11 сентября и 22 ноября. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1911. – 546 с.

11. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1911 г. Очередного XLVI сессии и чрезвычайного созыва 28-го апреля 1911 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1911. – 452 с.

12. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1912 г. Очередного XLVII сессии и чрезвычайного созыва 4-го апреля 1912 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1912. – 396 с.

13. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1913 г. Очередного XLVIII сессии и чрезвычайных: созыва 18-го апреля и 15-го ноября 1913 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1914. – 396 с.

14. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1914 г. Очередного XLIX сессии и чрезвычайных: созыва 19-го мая и 10-го августа 1914 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1915. – 620 с.

15. Постановления Ялтинского уездного земского очередного собрания XLIII сессии 1908 г. Сентября 30 – октября 2. и чрезвычайного собрания созыва ноября 7–10. – Ялта : Типогр. Н. В. Вахтина, 1908. – 588 с.

16. Постановления Ялтинского уездного земского очередного собрания XLIV сессии 1909 г. Сентября 30 – октября 7. и чрезвычайного собрания созыва декабря 7–8. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1910. – 672 с.

17. Постановления Ялтинского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 24 апреля 1902 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1902. – 305 с.

18. Постановления Ялтинского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 15–16 мая 1901 г. – Ялта : Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1901. – 407 с.

19. Протоколы Бердянского очередного уездного земского собрания 42-й очередной сессии созыва с 6 октября 1907 г. – Бердянск : Типо-литогр. Г. А. Эдигера и к^о, 1908. – 573 с.

20. Протоколы Бердянского очередного уездного земского собрания XXXV сессии созыва с 27 сентября по 1 октября 1900 г. – Бердянск : Типогр. К. Н. Безсонова, 1900. – 421 с.

21. Протоколы Бердянского очередного уездного земского собрания XXXVIII сессии созыва с 24 сентября 1903 г. – Бердянск : Типо-литогр. Г. А. Эдигера и к^о, 1904. – 196 – 176 с.

22. Протоколы Бердянского очередного уездного земского собрания XXXIII сессии созыва с 2–5 октября 1898 г. – Бердянск : Типогр. Г. А. Эдигера, 1899. – 333 с.

23. Романовский–Романько А. С. Современное положение виноградарства и виноделия на Юге России / А. С. Романовский–Романько. – Симферополь : Паровая Типогр. Вересотской, 1909. – 52 с.

References

1. Evko V. E. Polozhenija tabakovodstva v Krymu i mery k ego jekonomicheskomu pod#emu / Evko V. E. – Ялта : Типографія Лупандиной, 1914. – 32 s.

2. Zhurnaly Berdjanskogo uezdnoho zemskogo sobranija HHHI sessii sozyva s 2–5 oktjabrja 1896 g. – Berdjansk : Tipogr. G. A. Jedigera, 1897. – 375 s.

3. Pamjatnaja kniga Tavricheskoj gubernii, sostavlenaja Statisticheskim bjuro Tavricheskogo gubernskogo zemstva / Pod red. K. A. Vernera. – Simferopol', 1889.

4. Postanovlenija Berdjanskogo uezdnoho zemskogo sobranija sozyva s 4 oktjabrja i chrezvyčajnoho sessii 15 dekabrja 1895 g. – Berdjansk : Tipogr. G. A. Jedigera, 1896. – 413 s.

5. Postanovlenija Dneprovskogo uezdnoho zemskogo sobranija ocherednoho sozyva 15 sentjabrja 1901 g. Sessija HHHVI. – Aleshki : Tipogr. B. S. Bincejga, 1902. – 228 s.

6. Postanovlenija Dneprovskogo uezdnoho zemskogo sobranija, ocherednoho sozyva 23-go sentjabrja 1904 g. (sessija HHHIH) i chrezvyčajnoho sobranija, sozyva 15 aprelja togo-zhe goda. – Aleshki : Tipogr. B. S. Bincejga, 1905. – XVI – 142 – 158 – 105 s.

7. Postanovlenija Feodosijskogo uezdnoho zemskogo sobranija 42-j ocherednoho sessii s 20-go po 25-oe oktjabrja 1907 g. – Feodosija : Tipogr. Kosenko, 1908. – 367 s.

8. Postanovlenija Feodosijskogo uezdnoho zemskogo sobranija 43-j ocherednoho sessii s 25-go po 28-oe sentjabrja 1908 g. – Feodosija : Tipogr. Kosenko, 1909. – 428 s.

9. Postanovlenija Feodosijskogo uezdnoho zemskogo sobranija chrezvyčajnoho sessii 8 avgusta 1910 g. i 45-j ocherednoho sessii s 9-go po 13-oe oktjabrja 1910 g. – Feodosija : Tipogr. Kosenko, 1911. – 453 s.

10. Postanovlenija Jaltinskih uezdnyh zemskih sobranij 1910 g. Ocherednoho HLV sessii i chrezvyčajnyh sozyvov 11 sentjabrja i

22 nojabrja. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1911. – 546 s.

11. Postanovlenija Jaltinskih uezdnyh zemskih sobranij 1911 g. Ocherednoho HLVI sessii i chrezvyčajnoho sozyva 28-go aprelja 1911 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1911. – 452 s.

12. Postanovlenija Jaltinskih uezdnyh zemskih sobranij 1912 g. Ocherednoho HLVII sessii i chrezvyčajnoho sozyva 4-go aprelja 1912 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1912. – 396 s.

13. Postanovlenija Jaltinskih uezdnyh zemskih sobranij 1913 g. Ocherednoho HLVIII sessii i chrezvyčajnyh: sozyva 18-go aprelja i 15-go nojabrja 1913 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1914. – 396 s.

14. Postanovlenija Jaltinskih uezdnyh zemskih sobranij 1914 g. Ocherednoho HLIH sessii i chrezvyčajnyh: sozyva 19-go maja i 10-go avgusta 1914 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1915. – 620 s.

15. Postanovlenija Jaltinskogo uezdnoho zemskogo ocherednoho sobranija HLIH sessii 1908 g. Sentjabrja 30 – oktjabrja 2. i chrezvyčajnoho sobranija sozyva nojabrja 7–10. – Jalta : Tipogr. N. V. Vahina, 1908. – 588 s.

16. Postanovlenija Jaltinskogo uezdnoho zemskogo ocherednoho sobranija HLIV sessii 1909 g. Sentjabrja 30 – oktjabrja 7. i chrezvyčajnoho sobranija sozyva dekabrja 7–8. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1910. – 672 s.

17. Postanovlenija Jaltinskogo uezdnoho zemskogo sobranija chrezvyčajnoho sozyva 24 aprelja 1902 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1902. – 305 s.

18. Postanovlenija Jaltinskogo uezdnoho zemskogo sobranija chrezvyčajnoho sozyva 15–16 maja 1901 g. – Jalta : Tipogr. N. R. Lupandinoj, 1901. – 407 s.

19. Protokoly Berdjanskogo ocherednoho uezdnoho zemskogo sobranija 42-j ocherednoho sessii sozyva s 6 oktjabrja 1907 g. – Berdjansk : Tipo-litogr. G. A. Jedigera i ko., 1908. – 573 s.

20. Protokoly Berdjanskogo ocherednoho uezdnoho zemskogo sobranija HHHV sessii sozyva s 27 sentjabrja po 1 oktjabrja 1900 g. – Berdjansk : Tipogr. K. N. Bezsonova, 1900. – 421 s.

21. Protokoly Berdjanskogo ocherednoho uezdnoho zemskogo sobranija HHHVIII sessii sozyva s 24 sentjabrja 1903 g. – Berdjansk : Tipo-litogr. G. A. Jedigera i ko., 1904. – 196 – 176 s.

22. Protokoly Berdjanskogo ocherednoho uezdnoho zemskogo sobranija HHHIII sessii sozyva s 2–5 oktjabrja 1898 g. – Berdjansk : Tipogr. G. A. Jedigera, 1899. – 333 s.

23. Romanovskij–Roman'ko A. S. Sovremennoe polozhenie vinogradarstva i vinodelija na Juge Rossii / A. S. Romanovskij–Roman'ko. – Simferopol' : Parovaja Tipogr. Veresotskoj, 1909. – 52 s.

Bereznyak Y. V., postgraduate Crimean humanitarian university (Ukraine, Yalta), beryar@xaker.ru

Zemst' influence of Tauride province on development tobacco-growing and region of wine (end XIX – early XX)

Article is devoted to activity of local government Tauride province and promote the special branches of agriculture. The main lines investigated of financing methods zemst' that were used for the development of tobacco farming and viticulture in the region. The work program of Zemsky instructors has analyzed at special branches of agriculture.

Keywords: tobacco growing, viticulture, Tavricheskaya province, zemstvos, Department of Agriculture, instructor on the tobacco growing.

Березняк Я. В., аспирант, Крымский гуманитарный университет (Украина, Ялта), beryar@xaker.ru

Вклад земств Таврической губернии в сфере развития табаководства и виноградарства края (конец XIX – начало XX в.)

Рассмотрена деятельность земских органов Таврической губернии и их содействие специальным отраслям сельского хозяйства. Исследованы главные направления финансирования, методы работы земств, которые использовались для развития табаководства и виноградарства в регионе. Проанализирована программа работы земских инструкторов по специальным отраслям сельского хозяйства.

Ключевые слова: табаководство, виноградарство, Таврическая губерния, земства, Департамент Земледелия, инструктор по табаководству.

* * *